

Culturalisme. Psicologia social de la diferència cultural

Joel Feliu i Samuel-Lajeunesse
Universitat Autònoma de Barcelona

La “raça” era, diuen, un fet biològic, un fet però al qual no s’havia de donar importància, almenys en el discurs antiracista. Però ara no és ni tan sols un fet; el concepte, diuen, no se sosté. La cultura és ara també un fet, una dada més de la realitat humana. Amb un caràcter d’evidència inqüestionable, fins i tot l’adopten molts corrents de les ciències socials: psicologia cultural, geografia cultural, una història cultural, una sociologia cultural i la síntesi de tot això, que són els estudis culturals. Alguna cosa, que podríem segurament anomenar culturalisme, està passant.

El discurs sobre la diferència cultural simplifica molt, però no ho fa de manera innocent, ho fa classificant, és a dir que atribueix a diferents persones diferents comportaments perquè pertanyen a diferents cultures. Funciona aleshores com la raça, la mimetitza, juga el mateix joc de llenguatge; si ja no podem parlar de races perquè fa lleig, parlem de cultures i aleshores podrem continuar classificant, simplificant i, per tant, discriminant, matant sovint, com ho fèiem abans.

I encara ha estat més estrany que durant els últims anys la noció de cultura s’ha anat consolidant fora de l’antropologia, tant en el terreny polític com en la resta de ciències socials, com un element imprescindible per a comprendre les accions humanes, una variable fora de tota discussió. El culturalisme és ara quasi més que un dogma, és una evidència dels sentits. Les cultures es veuen a tot arreu, i tothom se sent capaç d’identificar-les en qualsevol moment i situació. Però si existeixen hem de poder pensar què són exactament, i aquí retornem al problema d’abans: la cultura acaba essent sempre un conglomerat d’altres coses: costums, tradicions, produccions materials, tecnologia, institucions socials, creences religioses, llenguatges... Per això, quan en la literatura més o menys crítica dels estudis culturals o de la psicologia cultural, s’afirma que la cultura no és essencial, que no és una realitat dura, sinó que és fluida, dinàmica, de fronteres borroses i canviants, s’està cometent l’error de pensar que continua *essent alguna cosa*. En lloc de pensar que potser no és indispensable ni valuós, ni tan sols interessant d’agafar tot el conjunt de productes que els humans produïm en la interacció i dotar-los d’una certa coherència i atribuir-los a una innecessària dimensió cultural única.

Si això passa, si insistim a pensar en la dimensió cultural, és perquè un altre cop estem mimetitzant el discurs biològic, ja ho vam fer quan vam voler parlar de cultura en lloc de raça (concretament un dels primers va ser Franz Boas, el primer antropòleg culturalista, el primer que es va posar com a missió de lluitar contra l’extinció de les cultures autèntiques, però també el primer que es va enfrontar directament al discurs biologicista de la raça). Ara ho fem quan parlem de *memes* enfront de *genes*, o quan parlem de *cultura* versus *natura*. Posem un concepte simple davant d’un concepte que ens sembla simple per tal de tenir la mateixa “legitimitat”, entre cometes. És com si creguéssim que l’altre terreny, el biològic, és un terreny unificat i coherent, amb una sèrie de processos ben delimitats, una

sèrie de metodologies clares, i una sèrie de conceptes clars, i volguéssim fer el mateix, sense veure que estem reproduint una imatge que no existeix (la ciència natural no és com l'acabo de descriure); sembla més aviat que oposar la cultura a la natura és la manera amb què la ciència social projecta les seves pròpies dificultats quan és incapaç de pensar la complexitat del seu terreny d'estudi. Així doncs, en veure que els altres ho tenen clar, diem que nosaltres també, i que si hi ha una dimensió genètica aleshores n'hi ha d'haver una de cultural igualment, fluida però cultural.

Tanmateix, l'única cosa que aconseguim, amb aquesta insistència a pensar que hi ha una dimensió cultural intrínseca de l'ésser humà, és permetre que la cultura sobrevisqui com un element classificador més, perquè resulta que el món modern és classificador, i neix per la voluntat de classificar, plantes o persones, el que sigui, però que estigui ordenat, llest per a poder ser explotat. Per més crític que hagi estat el discurs culturalista en el seu moment de glòria, després de la Segona Guerra Mundial, no podem reproduir-lo cinquanta anys després pensant que podem controlar els efectes d'aquest discurs i convertir-lo en una eina útil acadèmicament i innocent políticament.

Per aquestes raons, el que provo de fer a la tesi és sortir d'aquesta catifa que el discurs culturalista ens ha posat sota els peus als "progres" de la postmodernitat.

La idea principal de la tesi és que vivim en un estat de coses "culturalista", és a dir, que vivim en la creença en l'existència de cultures. El culturalisme assumeix, en diferents graus i mesures, que les persones s'organitzen en grups culturals, és a dir, que una persona es pot descriure, explicar i valorar en termes de la cultura o cultures de les quals forma part, i que totes les cultures són iguals quant al seu estatus ontològic i, per tant, probablement igual de valuoses i respectables (almenys en un catàleg de diversitat humana, però els catàlegs són abstraccions que sempre deixen fora el marc de relacions de poder que constitueixen les cultures en un moment històric determinat).

La tesi consisteix en la descripció crítica d'aquesta situació i els seus efectes, així com en la defensa de la hipòtesi que *la cultura és una construcció social* i no pas l'espai "donat" o "real" des del qual els grups construeixen la realitat.

Per tal de sostenir aquesta hipòtesi, en primer lloc, recordo que la idea de cultura és un concepte modern, amb un origen concret i uns usos definits en un context històric i polític precís: la modernitat capitalista. Un recorregut històric en el qual es consolida (es torna sòlida) i que ocupa, a poc a poc però de forma inexorable, l'espai discursiu de la descripció, l'explicació i l'avaluació dels diferents grups socials. La cultura acaba sent un concepte totalitzador que es constitueix en l'espai, neutre, a l'interior del qual tenen lloc els processos històrics i socials. Esdevé "tan sols" el terreny damunt del qual es dirimeixen les relacions de poder. En canvi, defensar que la cultura és una construcció social permet retornar-la a l'espai de fabricació "humà" del qual no hauria d'haver sortit, desdivinitzar-la. I invertir la concepció habitual que allò social és un producte cultural per tal d'afirmar el contrari: que allò cultural és un producte social. Que no és que les relacions de poder tinguin lloc a l'interior d'un marc cultural preexistent, sinó que és la cultura la que és un producte d'aquestes relacions de poder. Cultura i societat no són conceptes equivalents, com quan es parla de l'animació sociocultural, o de l'àmbit sociocultural perquè no se sap com distingir-los; la cultura o, millor dit, les diferències culturals són un producte de la vida en societat, aquí i ara.

D'aquesta manera, la idea que la realitat de la cultura no és sinó una construcció social permet analitzar-ne críticament els efectes que produeix en la gestió dels individus moderns. Sobretot els efectes de categorització i de legitimació dels prejudicis i de la discriminació que provoca.

En resum, la idea de la tesi és que la noció de cultura legitima determinades construccions, que permeten determinades relacions de poder, en elaborar suposades descripcions objectives d'un cert estat de les coses (tal com també fan les idees de raça, sexe o individu). Per aquesta raó, a la tesi es proposa que si es vol treballar en i per a una psicologia social crítica aquesta no pot partir de la base del culturalisme per a fer-ho. Això es concreta al llarg de la tesi en el plantejament dels problemes, dels efectes, que comporta l'ús d'arguments culturalistes en alguns espais habituals de crítica política com ara la crítica relativista al realisme, la crítica al racisme, la crítica a les visions essencialistes de la cultura, la crítica a la globalització, i, finalment, la crítica a la identitat única i autònoma del subjecte modern.

- La crítica relativista al realisme pateix problemes seriosos quan es transforma en relativisme cultural, ja que es desqualifica com a relativisme en reificar la cultura com l'espai de la diferència humana per excel·lència i en extreure-la del catàleg de fenòmens a relativitzar.
- La crítica al racisme, si es fa des del culturalisme, només aconsegueix que l'extrema dreta quotidiana canviï de vocabulari i continuï realitzant les mateixes pràctiques.
- La crítica a les visions essencialistes de la cultura no sembla adonar-se que no n'hi ha prou d'afirmar que no es té una visió essencial de la cultura, sinó que cal una pràctica conseqüent amb aquesta afirmació. Massa sovint el primer pas abans de recordar-nos que determinades persones són d'una cultura concreta és la simple afirmació que "jo no sóc culturalista, però...".
- La crítica a la globalització reifica la diferència cultural quan assumeix que la defensa de la pròpia cultura és l'espai de resistència ideal a la globalització i es converteix en un instrument de defensa de les essències locals. Cosa que, per cert, oblidia que si precisament alguna cosa interessa a la globalització capitalista és la creació de nous mercats de consum especialitzats i amb el menor poder polític possible.
- I, finalment, els treballs sobre la identitat, els quals no haurien de partir de la cultura com un component més de la identitat, sinó com un discurs que legitima determinades accions que un realitza sobre si mateix i sobre els altres. El reconeixement d'una identitat cultural diferenciada no és la solució a la buidor postmoderna.

El perquè la cultura provoca tots aquests problemes, és relativament fàcil de rastrejar en la història del concepte i en el seu ús académicoquotidià. En primer lloc, cal recordar que les cultures no són una realitat que un es troba passejant pel món, sinó que són un concepte, cosa que s'obliga sovint. La cultura té, per tant, una història específica, millor encara: recent. És un concepte modern, com el de raça, el de sexe o el de classe, i occidental. El seu origen no és, per tant, ni pur ni neutre, sinó que es troba marcat pels problemes i les necessitats d'aquells que el començaren a fer servir a partir del s. XVIII. I no hem de deixar de banda que la major part dels problemes de la ciència il·lustrada eren problemes de classificació, és més: de classificació jeràrquica, tant si es tractava de fongs com de civilitzacions.

El concepte de cultura autoritza la discriminació perquè provoca la classificació, almenys quan hi ha relacions de poder asimètriques, que és la nostra situació actual. Organitza els humans en conjunts coherents, més semblants entre ells els de fora que els de dins, i això tant a la rambla del Raval com a la Universitat Autònoma de Barcelona. Si no, per quina raó últimament l'antropòleg, sociòleg o

psicòleg social que fa etnografia busca preferentment i molt activament els significats compartits per la comunitat que estudia? Tanmateix, a ningú no se li pot escapar que, en aquestes condicions, la cultura no és un producte de la recerca, sinó un a priori. Alguna cosa que es pressuposa. I, per tant, un resultat al qual s'arriba forçosament. Per això no és exagerat dir que quan l'acadèmia, que som tots, "retroba" la diferència cultural, aleshores també simultàniament contribueix al consegüent intercanvi d'insults, pedres i trets entre la gent "diferent", entre cometes. Francament, no és el mateix barallar-se amb algú disposant del repertori interpretatiu de la cultura, legitimat per l'acadèmia, que no tenint-lo. Hi ha una diferència de poder considerable entre qui pot esgrimir l'acusació de diferència cultural i qui no pot fer-ho.

Per això la proposta de la tesi, absurda probablement, és que ja que encara no ha triomfat del tot la cultura com a concepte explicatiu en les nostres disciplines socials, tot i que falta ben poc potser, caldria fer un esforç per a no usar-la. Que n'admetem el caràcter simplificador, la poca dignitat i que ens esforcem a buscar alguna altra manera de pensar la diferència i la diversitat humanes, més complexa, de fet més respectuosa amb la idea mateixa de la diversitat.

Si deixem que la cultura es fiqui en el nivell d'explicació sociològic i donem poder a una cosa que no és més que una classificació arbitrària, aleshores convertirem la psicologia social en l'espai de fabricació de prejudicis i estereotips i no, com havia estat fins ara, de formes millors o pitjors, en l'espai per a combatre'ls.